

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ/REVIEWS

Hamdan bin Osman Hoca. (2014). *el-Mir'ât. Cezâyir: Dâru'l-Hikmet, 316 s.*

Ahmet GEDİK*

E-Mail: ahmet.gedik@ikc.edu.tr

el-Mir'ât'ın tanıtımına Türkçe literatürde pek de yer almayan, Osmanlı devri müderrislerinden Osman Hoca'nın Burdur medreselerinden Cezâyir topraklarına uzanan macera dolu hayat hikâyesinden başlamak yerinde ve vefalı bir davranış olacaktır.

Batı Anadolu'dan, cihat yurdu Kuzey Afrika'ya pek çok genç Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetini tesis amacıyla gönderilmiştir. Osmanlı devleti, Kuzey Afrika'ya sadece asker göndermekle kalmamış, siyasi, iktisadi, ilmi ve idari alanlarda hizmet veren yöneticileri de bölgeye göndermiştir. Cezâyir'e gönderilen pek çok kişi arasında göze çarpan dönemin Osmanlı ulemalarından biri de Osman Hoca'dır. Hanefi fıkhı alanında söz sahibi olan Osman Hoca, Cezâyir'e fetih ruhu ile yerleşmiş Türk akıncılarına Hanefi fıkhını öğretmek amacıyla burada görevlendirilmiştir. İlim adamlığı yanında devlet idaresinde de mahir olan Osman Hoca, müderrislik görevi dışında Cezâyir'in en önemli makamlarından biri olan defterdarlık görevini de üstlenmiştir.

Babasından Anadolu kültürünü, annesinden Endülüs kültürünü alan ve bizzat babasının gözetiminde ciddi bir eğitim hayatı geçiren Hamdan, Avrupa'da pek çok yere seyahat ederek Fransız İhtilali ve sonrasındaki sosyal değişimleri çok yakından gözlemlemiştir. Eserindeki sosyolojik tespitlerin bu denli isabetli oluşu, olaylara hâkimiyeti de böyle bir altyapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır, diyebiliriz.

Şarklı bir entelektüel olan Hamdan Hoca, Avrupa'daki Cumhuriyet'e dayanan hürriyetçi fikirlere hayrandır, fakat aynı zamanda Avrupa dışında sergilenen Fransız işgalinin vahşetine tanıklık ettiği için de son derece üzgündür. Mirat, medeniyetin beşiği olarak gördüğü Fransızların bölgeyi işgal sürecindeki haksız uygulamalarına anlam veremediği bir süreçte başkent Paris'te yazılmış bir eserdir. Yazar eserinde işgal sürecindeki insanlık dışı uygulamaları, sürekli olarak bölgedeki komutanların Fransa'dan habersiz yapıp ettikleri olarak değerlendirmiştir. "Avrupa'da yaşadım, medeniyetin meyvesinden tattım" diyerek

* Yrd. Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi.

Avrupa'daki mevcut uygulamaların çok farklı olduğunu yaşayarak öğrendiğini ortaya koymuştur. Fransa'nın gücünü çok iyi kavrayan ve Cezâyir'in bu güç karşısında işgale engel olamayacağını anlayan Hamdan, Fransa ile anlaşma taraftarıdır. Mir'ât adlı eser; hem Fransa'ya yapılan yanlışları anlatma hem de Osmanlı Devleti'nin bölgedeki barışı sağlama başarısının anahtar formüllerini tek tek örnekleriyle Fransızlara anlatma amacı taşımaktadır.

Hamdan'ın eseri ilk olarak Ekim 1833'te Paris'te Fransızca olarak basılmıştır. Trabluslu Hasuna Daghis kitabın Arapça çevirisini üstlenmiş, fakat bu çeviri bulunamamıştır.¹ Daha sonra eserin M. L. Zoubeiri tarafından Fransızcadan Arapçaya yapılan çevirisi yayınlanmıştır. Ancak elimizdeki el-Mirat adlı çalışmanın takdimi, tanıtımı ve tahkiki Muhammed el-Arabi ez-Zebiri tarafından gerçekleştirilmiş ve Cezayir Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır.

Kitap; Kitâbü'l-Evvel ve Kitâbü's-Sâni olarak iki bölümden ve bunlara bağlı "fasl" olarak isimlendirilen 25 alt başlıktan oluşmaktadır. Bu alt başlıklardan 13'ü Birinci Bölüm'e, 12'si İkinci Bölüm'e aittir. Birinci bölüm içerisinde genel olarak Bedevilerin, Arapların ve Endülüslülerin kökenleri ve kendilerine has toplumsal yapıları hakkındaki sosyolojik tespitlere ve Türklerin bölgeye gelişiyle birlikte yeni bir devletin inşâ süreci ve meşrulaştırılmasıyla ilgili uygulama örneklerine yer verilmiştir. Bu bölümdeki 13 faslın içeriği şu şekildedir:

Birinci Fasl'da yazar ilk olarak bedeviler ve onların kökenleri ile ilgili bilgiler vermiştir. Hamdan Hoca bu fasılda bedevilerin kökenleri ve bu topraklara gelişleriyle ilgili tarihi bilgilerin yanında İbn-i Haldun'u hatırlamamızı sağlayan sosyolojik tespitlere de yer vermiştir.

İkinci ve Üçüncü Fasl'da Kuzey Afrika'nın yerlileri olan Berberileri ve onların Cezâyir'e sonradan gelen Araplardan ve Türklerden farklı adetleri üzerinde durmuştur. Farklı toplumları ve onların bıraktığı mirası inceleyen Hamdan Hoca, içinde yaşadığı toplumu nesnel bir bakış açısıyla okuyucuya sunması, onun ilmi ve bilimsel alt yapısı hakkında bize önemli ipuçları vermektedir.

Dördüncü Faslıda yazar; Cezâyir'in ovalarında ve dağlık bölgelerinde göçebe olarak yaşayan Arap kabilelerinin yaşam koşullarından bahsetmekte, onların giyim kuşamları, sofrası kültürleri hakkında bilgi vermektedir.

Hamdan Beşinci Fasl'da; Cezâyir'in Mityace bölge sakinlerinin farklılık arz eden durumlarını anlatılmıştır. Bu bölgede yaşayanların geçimlerini başkent Cezâyir'de süt ve süt ürünleri satarak sağladıklarını bildirmiş, bölge sakinlerinin karakterleri hakkında da

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Chenntouf, T. (t.y.). Cezayir'de devlet meşrulaştırması (16. -19. yy) Hamdan Khodja'nın "Aynası". Bahar Bakır (Çev.). erişim <http://www.tasamafrika.org/pdf/yayinlar/14-chentouf.pdf>

bazı ipuçları vermiştir Bölgede yetişen tahıl ürünlerinin hava şartları sebebiyle kalitesiz ve çabuk bozulması gibi detaylara da yazarımız eserinin bu faslda değinmiştir.

Altıncı Fasl'da Hamdan Hoca; Cezâyir'in batı bölgelerinde yer alan şehirler ve bu şehirlerde geçmişte hâkim olan devletler ile ilgili bilgiler vermiştir. Bölgenin en büyük şehri olan, Arapların, Türklerin ve Berberilerin birlikte şekillendirdikleri önemli bir kültürel merkezi Tilemsen hakkında tarihi bilgiler yanında demografik yapıdan da bahsetmiştir.

Hamdan Yedinci Fasl'da; başkent Cezâyir ile ilgili olarak ekonomik, kültürel ve dîni bilgiler vermektedir. Cezâyir şehrindeki nüfus içerisinde önemli bir oran teşkil eden Kuloğulları (el-Karâğile)'nin, Türklerin ve Cezâyirliilerin evlilikleri neticesinde ortaya çıkan yeni zümreye verilen bir isim olduğundan, halkın gözüpek, son derece cesur ve bir o kadar da cömert tabiatlarından bahsetmektedir.

Sekizinci Fasl'da Hamdan Hoca; Türklerin kurdukları devletler ve uyguladıkları yönetim modelleri ile ilgili bilgiler vermenin yanında, Kanuni döneminde 1530 yılında Hayrettin Paşa'nın Endülüslü Müslümanlarına desteği gibi onların mazlumlara yardım geleneğine sahip bir devlet anlayışıyla hareket etmelerinden örnekler vermektedir.

Yazar dokuzuncu Fasl'da; Cezâyir korsan gemilerinin Batı Akdeniz'deki faaliyetlerini ayrıntılı biçimde anlatmaktadır. Bu korsan faaliyetlerinin sağladığı gelir sebebiyle Cezâyir'in gün geçtikçe zenginleştiğini belirtmekte Türklerin korsanlık yapılırken ganimetler ve bunların pay edilmesinde hakkaniyetli davranmalarından övgüyle söz etmektedir.

Onuncu Fasl'da Hamdan Hoca; Osmanlı Devleti'nin bölgede uyguladığı yönetim modellerinden biri olan "Dayılık Müessesesi" hakkında bilgi vermektedir. Burada en çok dikkat çeken husus ise yazarımızın dayılık sistemini Cumhuriyet yönetimine benzetmesidir.

On Birinci Fasl'da Hamdan Hoca; bölgede ilk zamanlar adaletli bir şekilde uygulanan daha sonraları ise denizdeki ganimetlerin azalmasıyla ekonomik bir baskıya dönüşen vergi sistemiyle ilgili bilgiler vermektedir.

On İkinci Fasl'da yazar; Cezâyir bölgesindeki Osmanlı idaresinin zayıflaması ve gitgide yok olması sürecini anlatmaktadır. Verilen bilgilere göre bu sürecin en önemli halkalarından biri, İzmir'e heyetlerin gönderilerek asker temini yoluna gidilmesi ve bu süreçte de Yahudi ve Rumların sünnet olup toplanan askerlerin arasına karışıp sadece maddi menfaat arzusuyla bölgeye gitmeleri gibi nedenlerle asker kalitesinin düşmesidir. Askerlerin kalitesizliğinin ilk kurbanı yaşanan isyanları bastırma konusunda yetersiz kalan Dayı Mustafa Paşa'dır. Bu bölümde dikkat çeken bir başka husus ise 19. yüzyılın hemen başlarında bölgede yaşanan açlık ve kuraklığın ne denli önemli boyutlara ulaşmış olduğudur.

On Üçüncü Fasl'da; Cezâyir'in son dayısı Hüseyin Paşa hakkında bilgiler bulmaktayız. Burada 30 yıldan fazla bir süre bölgedeki Osmanlı varlığını devam ettiren Hüseyin Paşa'nın aynı zamanda Hamdan hocayla yakın ilişki içerisinde olduğunu öğrenmekteyiz.

İkinci Bölüm içerisinde yer alan 12 faslın konu ve içerikleri de şu şekildedir:

Birinci Fasl'da Fransız işgalinin sebeplerine değinen Hamdan bin Osman Hoca; bu işgali kolaylaştıran iç karışıklıklar üzerinde durmuştur. Özellikle son dayı Mustafa Paşa devrindeki yolsuzlukların ve vergi sistemindeki bozulmanın bir noktaya kadar da olsa halkın direniş ruhunu yaraladığını ifade etmektedir. .

Hamdan ikinci Fasl'da; Fransız ordusunun Sîdî Ferec bölgesine çıkarma yapmasını ve Cezâyir topraklarına Fransız ordusunun ayak basmasını ayrıntılı bir biçimde anlatmıştır. Fransızları, Türkleri ve bölgeyi çok iyi bilen biri olarak son derece çarpıcı ve ilginç yorumlara yer vermiştir.

Üçüncü Fasl'da; yazarımız Mareşal Bourmont'un Cezâyir'e girdiği sırada meydana gelen olayların tümüne dair açıklamalarda bulunmuştur. Mevcut durumu ayrıntılı olarak gözler önüne sermiş, insanların işgali ne şekilde karşıladıklarına yer vermiştir.

Yazar dördüncü Fasl'da; askerî işgal süreci ve bu süreçte yapılan ihlalleri anlatmıştır. Hamdan'ın burada ısrarla üzerinde durduğu hususun, Kıta Avrupası'nda insan hak ve özgürlüklerine verilen önemin sadece oraya has bir uygulama olarak kalması meselesi olduğunu görmekteyiz. Ona göre komutanların işgal süreci ve sonrasında yaptığı haksız uygulamalar, Fransız generallerin daha henüz taze olan Fransız İhtilali fikirlerini Cezâyir'de unuttuklarını düşündürmekteydi.

Beşinci Fasıl'da Hamdan Hoca; geçmişte Fransız işgaline direnmekle tanınan Cezâyir beyleriyle ilgili bilgiler vermektedir. Cezâyir ve bölgenin resmi işgal yılı olan 1830'dan önce de Fransa'nın düzenli olarak belirli aralıklarla Cezâyir sahil şeridinde saldırılarda bulunduğunu ifade etmektedir.

Hoca altıncı Fasl'da; Mareşal Bourmont'un işgal sürecindeki keyfi uygulamalarını anlatmaktadır. Onun aklındaki tek düşünce Cezâyir'deki haksız uygulamaların Fransa'ya anlatıldığı takdirde mutlaka düzeltilebileceğiydi.

Yedinci Fasl'da yazar; başşehir Cezâyir'deki tersane olayları ve hâlihazırda devam eden işgal süreci hakkında bilgi vermektedir. Eserde anlatıldığı üzere, o dönemde görevi suiistimal ve rüşvet, diğer beyliklerde olduğu gibi Cezâyir beyliğinin de en büyük sorunuydu. Bu durum halkın ve resmi işlerde çalışanların sürekli olarak daha fazla fakirleşmesine sebep olmaktaydı. Nitekim Cezâyir tersanesinde meydana gelen olaylar da anlatılanları doğrulamaktadır.

Sekizinci Fasl'da; Hamdan Hoca özel mülklerin haksızca işgali, Türklerin bölgeden sürülmesi ve evliliklerin hukuka aykırı olarak bitirilmek istenmesi gibi farklı yönleriyle

Fransız işgalini gözler önüne sermektedir. Hocamızın Fransa’da kısa sürede kaleme aldığı eserine niçin “Mirât” (Ayna) ismini verdiğini de özellikle bu yazılanlardan anlıyoruz. Çünkü ser medeniyetin beşiği Fransa’ya, Cezâyir’de kendi insanların yaptıkları zulmü gösterebilmeyi amaçlayan bir ayna vazifesi görmekteydi.

Hamdan dokuzuncu Fas’da; Teytâri beyi Mustafa bin Mizrâk hakkında bilgiler vermekte, kendisinin halkı canından bezdirecek şekilde vergi yükü altında ezdiğini belirtmektedir. Başında bulunduğu vilayeti tanımadığı, halkla ve eşrafla iyi iletişimi olmadığını özellikle vurgulamaktadır.

Onuncu Fas’da yazar; General Clausel’in bugün Cezayir’in batısında bulunan ve nüfusunun ağırlıklı olarak Endülüslü göçmenlerden oluştuğu iki önemli şehir Blida ve Medeyayı ele geçirmek için başlattığı askeri operasyonları ayrıntılarıyla belirtmiştir. Esere göre General Clausel, Mareşal Bourmont’tan farklı bir strateji takip etmiştir. O, orduyla savaşarak bir şehrin ele geçirilmesi yerine antlaşma yoluyla ele geçirilmesinin kalıcı işgali daha da kolaylaştıracağı görüşündeydi.

On Birinci Fas’da; Cezâyir’deki vakıfların yerine getirdiği önemli fonksiyonlar anlatan Hamdan Hoca, General Clausel’in bu işleyişi bozmak adına vakıf işlerini yürüten kurum ve mahkemelerde yaptığı değişiklikler hakkında bilgi vermiştir. O, Osmanlı Devleti’ndeki vakıf sistemini ve işleyişini bizzat İstanbul’daki eğitim hayatı boyunca yakinen tanımıştır. Övgüyle bahsettiği vakıf sisteminin, işgal sürecini yavaşlattığı için bilinçli bir şekilde hızlıca yok edilmeye çalışıldığını ifade etmiştir.

Yazar bölümün on ikinci ve son faslında; Avrupalıların Cezâyir’de bulunan mal varlıklarının işgal sürecindeki âkıbetleri hakkında çeşitli yorumlara yer vermiştir. Onun eserde ifade ettiğine göre, Osmanlı Hâkimiyeti’nin ilk yıllarından itibaren Cezâyir’de hatırı sayılır bir Avrupalı nüfus vardı. Süreçte problemler o kadar büyümüşü ki Fransa’nın bölgeyi işgal süreciyle birlikte başlayan kaotik durumdan faydalanan bazı askerler ve komutanlar kendi vatandaşlarının bile mallarına el koymuşlardı.

Mirat ve yazarı Hamdan bin Osman Hoca ile ilgili verilen bilgilerden sonra genel bir değerlendirme yaptığımızda sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Burdurlu müderris bir baba ve Cezâyirli bir annenin çocuğu olarak yetişen, hem İstanbul hem Cezayir hem de Avrupa’da edindiği kazanımlarla bilgi ve tecrübesini arttıran Hamdan, XIX. yüzyılda batıdaki büyük değişimi ve sonuçlarını Mirât adlı eserinde farklı yönleriyle ve o döneme ışık tutacak boyutlarıyla ortaya koymuştur. Bu bağlamda eser Cezâyir bölgesindeki XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla devlet geleneğinin nasıl yerleşip geliştiği ile ilgili olarak son derece önemli bilgiler içermektedir. Kitap başka bir bakış açısıyla Hamdan Hoca’nın zihninde oluşan, medenî Avrupa’nın kıta dışında niçin bu kadar insan hak ve özgürlüklerine saygısızca davranabildiği sorusuna cevap bulma arayışı olarak değerlendirilebilir.